

УДК 341.231.14

А.Й. Француз
*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

Ю.І. Миколаєнко
*аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»*

Основні концепції сучасного праворозуміння прав людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання

У статті дослідження права людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, основні концепції.

Ключові слова: права людини, свобода, пересування і вільний вибір місця проживання, основні концепції.

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»*

Ю.И. Миколаєнко
*аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»*

Основные концепции современного правопонимания прав человека на свободу передвижения и свободный выбор места проживания

В статье рассматриваются права человека на свободу передвижения, свободу выбора места проживания.

Ключевые слова: права человека, свобода передвижения, проживания.

A. Frantsuz
Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

J. Mykolaenko
Postgraduate Student,
“KROK” University

The Main Concepts of Modern Legal Consciousness of Human Rights to Freedom of Movement and to Free Choice of the Place of Residence

In the article, the study of human rights to freedom of movement and free choice of place of residence, the basic concepts.

Key words: human rights, freedom, movement and free choice of place of residence, basic concepts.

Постановка проблеми

Проблеми сучасності, глобалізаційні виклики, змінюють уявлення людей щодо багатьох визнаних класичних понять і категорій, у тому числі дають потужний поштовх для переосмислення практичної сторони права не тільки як регулятора суспільних відносин, а й для особливого феномена суспільного життя, що має складну та багатоаспектну архітектоніку. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання не є виключенням з цього правила і також потребують «свіжого», так би мовити, погляду, який би надав можливість детально дослідити їх юридичну природу, крізь призму основних концепцій праворозуміння сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Упродовж усієї новітньої історії України ідея права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання постійно була присутня в процесі здійснення реформ в Україні. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання займають один із ключових місць у системі конституційних прав і

свобод людини і громадянина в Україні. У статті аналізуються праці, коментарі вчених, дослідників, загальнотеоретичних категорій, що включатиме їх з'ясування сутності, змістовне наповнення, їх розуміння та слугуватиме теоретико-методологічною основою для вдосконалення механізму реалізації означених прав.

Теоретичну основу складають праці Т.О. Подковенко, Н.І. Фігун, М.І. Козюбра, В.С. Несерсянца, А.І. Луцького, Н.М. Пархоменко, О.В. Іваненко, О.Ф. Динько, М.Ф. Анісімова, Ю.С. Шемчушенко, Н.В. Ніколаєнко, Л.О. Корчовної, С.І. Алаїса, К.С. Ємельянова й інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз численних масивів вітчизняних та зарубіжних наукових джерел із питань прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання свідчить про його різноманітність, існування суперечливих, а іноді і діаметрально протилежних точок зору з окресленої проблематики. Із нашої точки зору, це є очевидним, логічним, оскільки розвиток права це не щось безпосередньо дане, а витвір цивілізації, продукт багатовікової суспільно-державної

діяльності і, як будь-який багатоступеневий еволюційний процес, має складну історію тверджень і заперечень.

Формулювання цілей статті

Праворозуміння не є суто теоретичним питанням правової науки, воно безпосередньо пов'язано з історичним процесом розвитку суспільно-правової думки, яка започатковується у концепціях, доктринах, теоріях. Вони слугують, свого роду, фундаментом для формування певних шкіл права, які досліджують у різні періоди, і є основою типологізації праворозуміння у незалежній правовій думці та правосвідомості суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Глобалізаційні процеси сучасності змінюють уявлення людей щодо багатьох, визнаних класичними, понять та категорій, у тому числі, дають потужний поштовх для переосмислення практичної сторони права не тільки як регулятора суспільних відносин, а й як особливого феномена суспільного життя, що має складну та багатоаспектну архітектоніку. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання не є виключенням із цього правила і також потребують «свіжого», так би мовити, погляду, що надав би можливість детально дослідити їх юридичну природу, цілісно розкрити сутнісні властивості та більш глибоко зрозуміти соціальне призначення. На нашу думку, це доцільно здійснити крізь призму основних концепцій праворозуміння сучасності.

Поняття «праворозуміння», з нашої точки зору, не є суто теоретичним питанням правової науки, оскільки більшою мірою пов'язано з історичним процесом розвитку суспільно-правової думки, викладеної в тих концепціях, доктринах та теоріях, які слугували фундаментом для формування певних шкіл права, що домінували у різні історичні періоди та ставали основою типологізації праворозуміння. Якщо звернутися до юридичної енциклопедії, то можна побачити, що термін «праворозуміння» тлумачиться як «усвідомлення правової дійсності через приз-

му правових теорій, доктрин, концепцій. Воно є формою пізнання сутності та ролі права у регулюванні суспільних відносин, що заснована на науковому обґрунтуванні правових явищ, незалежній правовій культурі та правосвідомості громадян» [1].

Слід погодитися з висновками тих вітчизняних дослідників, які схильні відносити проблему аналізу праворозуміння до «вічних» глобальних проблем юриспруденції. Дійсно, нині у питанні дослідження проблематики концепцій праворозуміння зарано ставити крапку, воно залишається актуальним для правової науки, містить у собі ряд невирішених, дискусійних проблем.

Адже спроби відповісти на запитання «що таке право?», усунути розбіжності в його розуміння та тлумаченні прослідковуються з глибини віків і не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Це, зокрема, пов'язано з тим, що праворозуміння виступає основою сучасної юридичної науки та прагне збагатити та наповнити практичну юриспруденцію гуманістичним змістом, а плюралізм сучасних концепцій праворозуміння дає потужний поштовх для переосмислення його змістовних характеристик та призначення у суспільстві. Загалом відсутність єдиної авторитетної доктрини веде до пошуку нового типу праворозуміння, що повинен одночасно враховувати історичний досвід та відповідати наявним суспільним відносинам [2].

Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. відомий український правник Б.О. Кістяківський підкреслював, що «у жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну» [3].

Перш ніж проаналізувати різноманітні типи праворозуміння у ракурсі їх практичного застосування для визначення юридичної природи та властивостей прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, слід, з нашої точки зору, дати визначення самого терміну «тип праворозуміння». Як зазначає А. І. Луцький, упродовж останніх десятиліть (включаю-

чи і період незалежності України) термін «тип праворозуміння» утвердився серед правових категорій вітчизняної теорії права, що потребує понятійного осмислення та чіткої дефініції. Аналіз наявних наукових досліджень показує, що тип праворозуміння за своїм пізнавальним статусом у юриспруденції отримав назву наукової парадигми. Під парадигмою розуміються загальні для певної частини наукового співтовариства теоретико-методологічні підстави наукового пошуку, які забезпечують єдність і внутрішню несуперечливість процесу пізнання в рамках заданої парадигми [4, с. 24]. Виходячи з такого розуміння, достатньо вичерпне визначення «типу праворозуміння», на наш погляд, подає відомий український правник М. І. Козюбра, який стверджує, що «тип праворозуміння можна визначити як зумовлений світоглядною позицією пізнаючого суб'єкта образ права, що відображає найбільш суттєві ознаки права». На думку ученого, у вітчизняній юриспруденції переважає виокремлення матеріалістичного й ідеалістичного типів праворозуміння, що зумовлене ставленням до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального й ідеального [5, с. 14].

Типологізацію праворозуміння, яка ґрунтується на ототожненні чи розмежуванні самих понять права та закону, що відповідно веде до виокремлення юридичного (*jus* – право) та легістського (*lex* – закон) типів праворозуміння, можна віднайти у наукових працях В.С. Нерсисянца [6, с. 32].

Аналогічну позицію демонструють вітчизняні учені Подковенко Т.О., Фігун Н.І., на думку яких слід виділяти два основних типи праворозуміння – юридичний позитивізм та юснатуралізм (природно-правовий, ідеалістичний). Окрім цього, виділяють історичну школу права, соціологічний позитивізм, нормативізм, теорію солідаризму, психологічну концепцію та феноменологічний підхід до права [7].

Українська дослідниця Н.М. Пархоменко, наприклад, класифікуючи «праворозуміння» за причинами виникнення права, виокремлює Боже право (лат. – *jusdi-*

vinum), суть якого полягає у визнанні походження права від вищого об'єктивного духовного начала, Вищого духу – Логосу як абсолютного розуму. Відповідно, ідея права надприродна; природного права (лат. – *jusnaturale*), що стверджує природне походження права від фізичної природи. Закони, які встановлені людьми, – це лише недосконала подоба законів; Людського права – (лат. – *jushumanum*), яка визнає, що право походить тільки від природи соціальної і є особливим винаходом людей, вищим продуктом людського розуму. Найдосконаліший закон той, що максимально відповідає людській природі [8].

Узагальнюючи представлені наукові підходи до типологізації основних науково-методологічних підходів праворозуміння, очевидним стає висновок, що всі вони зводяться до виокремлення трьох основних концепцій праворозуміння: природно-правової, яка акцентує увагу на праві як духовному феномені, побудованому на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності та інших ціннісних характеристиках права; позитивістську, яка ґрунтується на нормативно-інституціональних аспектах права та соціологічну, яка розглядає право у його динаміці, функціонуванні та дії в реальному житті, іншими словами, правовідносинах та юридичних рішеннях.

Тому, на нашу думку, доцільно визначити вектор аналізу розвитку вчення про право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання саме у таких рамках.

Як зазначає український правник О.В. Іваненко, ядром природного права є моральний критерій, інакше кажучи, низка моральних вимог, із яких власне і формуються природні права соціальних суб'єктів [9, с. 13]. Дійсно, природно-правова концепція праворозуміння ґрунтується на визнанні базовими положень про моральні витoki створення світу у цілому та права зокрема. Беззаперечними визнаються ідеї гуманізму, справедливості, свободи та рівності, які виступають головними критеріями права.

Висвітлюючи історичну обумовленість виникнення прав людини на свободу пе-

ресування та вільний вибір місця проживання, перш за все, необхідно акцентувати увагу на тому, що вони належать до категорії особистих (природних) прав людини. Через усвідомлення та визнання, зокрема, даних прав як невід'ємних прав будь-якої людини, і втілюються ідеї свободи та рівноправності, з яких, власне, бере початок розвиток великої ідеї природної рівності людей і волі всіх людей, яка вперше була висловлена античними мислителями та заклала основи концепції природного права.

У першому підрозділі нашого дослідження, ми акцентували увагу на тому, що визнання такої аксіологічної категорії як свобода правовою категорією, а згодом конституційно-правовою категорією, а відтак і проголошення серед інших свобод свободи пересування та вільного вибору місця проживання як синонімів прав на конституційному рівні є абсолютною цінністю саме по собі та вагомим здобутком природно-правової школи права.

Як пише у своєму дисертаційному дослідженні О.Ф. Динько, у контексті статті 33 Конституції України свобода пересування виступає як власне свобода, і як право на свободу пересування. Вони не виключають одне одного, а використовуються спільно, переплітаються з інтересами людини. Таке поєднання дає загальне визначення: право є свобода, яка у необхідних випадках може обмежуватися законом в інтересах національної безпеки, підтримання правопорядку, охорони здоров'я, захисту прав та свобод інших осіб, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану [10, с. 7-9].

Інший вітчизняний дослідник І.І. Голубка, дотримується думки, що у теоретичному розуміння право на свободу пересування – складне і комплексне утворення, що включає у себе такі елементи як «свобода», «свобода пересування», «право на свободу», кожне із яких має ряд трактувань [11].

Отже, виникає цілком закономірне питання, без розв'язання якого неможливо продовжувати наш науковий пошук – права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання слід відносити до

категорії прав чи категорії свобод людини, або ж ці поняття є тотожними. Із цього приводу в правовій науці існує декілька позицій.

Так, на думку М.Ф. Анісімової, в Конституції України термін «право» застосовується лише до вільного залишення території України, щодо пересування законодавець застосував термін «свобода», а відносно вільного вибору місця проживання взагалі не застосував жодного з вказаних термінів, тобто, законодавець не проводить чіткого розмежування між даними поняттями, що, з нашої точки зору, може означати лише те, що терміни «право» і «свобода» у даному контексті використовуються як синоніми [12, с. 95].

Загалом, підтримуючи цю наукову позицію, ми також погоджуємось з науковими висновками А.А. Аносенкова, який зазначає, що співвідношення понять «свобода» і «право» полягає в тому, що поняття «свобода» в його суб'єктивному значенні тотожне поняттю «суб'єктивне право», і його застосування пояснюється історичними чинниками [13, с. 147], К.А. Лукашевої, за словами якої, термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи його конкретного результату, а термін «право» визначає конкретні дії людини. За своєю юридичною природою та системою гарантій права та свободи ідентичні, відповідно, розмежування між ними провести складно, а розбіжності в термінології, які склалися ще в XVIII – XIX ст., і є більшою мірою традиційними, а не принциповими [14, с. 133] та П.М. Рабіновича, який зауважив, що «різниця між правами та свободами і донині однозначно не досліджена навіть на загальнотеоретичному рівні. Тому терміни «право» і «свобода» практично використовуються як синоніми» [15].

Однак, на думку В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, потрібно розмежовувати терміни «право» і «свобода» саме відносно можливостей вільно пересуватися та обирати місце проживання, оскільки вони ґрунтуються на максимально вільному самовизначенні особи, що не потребує втру-

чання державного механізму [16, с. 45], що, з нашої точки зору, є доволі сумнівним. Якщо і можливо застосувати такий механізм до частини права на свободу пересування, яка стосується пересування у межах держави, то використати її, наприклад, для пересування кордону без проходження відповідних процедур неможливо. До того ж, навіть у рамках країни пересування особи може бути обмежене у передбачених законодавством випадках.

У підсумку даної наукової дискусії доцільно навести слова І. Канта, який писав, що «поняття права повністю впливає з поняття свободи людини». Причому саму свободу людини, філософ тлумачив як «перший апіорний принцип громадянського стану» [17], тобто, як справедливо вказує О. Пушкіна, ставлячи людину предметом правового аналізу і розглядаючи її як носія певних прав, від самого початку слід виходити із того, що ця людина є, поперше, живою, а, по-друге, вільною [18, с. 21].

Певної уваги, на нашу думку, заслуговує й розкриття такого критерію прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання як природна рівність, що є однією із моральних засад права у природно-правовій концепції праворозуміння.

І хоча обґрунтування універсальної концепції природного права і космополітичних ідей про формальну рівність всіх людей, які за своєю природою і законами світотворення в цілому є громадянами єдиної світової держави [19], беруть свій початок із часів античності, не можна ігнорувати той факт, що від природи за розумовими, психічними, фізичним показниками люди народжуються нерівними. Окрім біологічної нерівності людей, можна говорити й про соціальну, майнову нерівність.

Г. Гегель пояснював рівність людей наступним чином: «...За своєю природою люди бувають лише нерівними. Те, що ми маємо цю рівність, що саме людина (а не так, як у Греції, Римі та ін..., тільки деякі люди) є тим, що визнається за особистість і має значення такої за законом, – це да-

кої міри мало існує від природи, що є скоріше лише продуктом і результатом усвідомлення найбільш глибокого принципу духу, а також всезагальності й культури його осмислення» [20, с. 352-353].

Враховуючи такі міркування, виникає питання щодо істинності твердження про природну рівність людей та, відповідно, її проекцію в праві. Тому, за нашим глибоким переконанням, у правовому вимірі категорії «рівність» слід використовувати термін «рівноправність».

Доцільність диференційованого підходу у застосуванні цих понять визначається й науковими позиціями більшості учених-правників. Так, В.О. Патюлін під рівністю розуміє фактичну наявність у людей однакових (рівних) соціальних можливостей для задоволення потреб, реалізації інтересів, досягнення мети, а рівноправність, зазначає він, – є закріплений принцип рівності громадян перед законом, тобто юридично закріплена рівність можливостей, і відсутність у законах будь-яких обмежень (чи, навпаки, привілей) відносно тих чи інших категорій громадян, за тією чи іншою соціально значущою ознакою (стать, національність, віросповідання тощо). Подібної думки дотримується й М.П. Орзіх, який переконаний, що рівність людей у конституційному (правовому) розумінні – це насамперед рівноправність, рівність прав, рівність перед законом, незалежно не лише від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних поглядів, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови, але й від будь-яких інших обставин [21].

Водночас, акцентуємо увагу на тому, що попри проголошення і гарантування рівноправності на міжнародно-правовому та національно-правовому рівнях, не можна ігнорувати той факт, що у фактичній реалізації прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання існують певні обмеження щодо окремих категорій осіб (неповнолітні, божевільні, засуджені до позбавлення волі тощо), іншими словами, правосуб'єктність та суб'єктивні права будь-якої особи не є тотожними.

У цьому контексті слушною є думка

С. Погребняка, який зазначає, що принцип рівності у праві являє собою діалектичне поєднання концепцій формальної і фактичної (реальної) рівності. Саме це дозволяє забезпечити в праві чесну (справедливу) рівність можливостей як провідну сучасну інтерпретацію ідеї рівності [22, с. 33-34].

Тому, на нашу думку, рівність як один із основоположних моральних критеріїв, у правовій площині слід розглядати як принцип рівноправності, який полягає насамперед у тому, що для всіх учасників суспільних відносин встановлюються єдині можливості та застосовуються єдині правові засоби, які становлять основу механізму правового регулювання. Іншими словами, оскільки здатність виступати учасником правовідносин щодо фактичної реалізації прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання може бути обмежена у передбачених законом випадках, то рівноправність у цьому випадку означає реальну наявність у всіх осіб однакового об'єму таких можливостей.

Аналізуючи право людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання з позиції природно-правової концепції праворозуміння, А.А. Аносенков визначає, що вони мають загальний характер. Адже за його словами, стаття 33 Конституції України гарантує ці права і свободи кожному, тобто і громадянину України, й іноземцеві, й особі без громадянства. І це також впливає зі змісту статті 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятого і відкритого для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 р., ратифікованого Україною 19 жовтня 1973 р., де записано, що «Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у місцях цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання; кожна людина має право залишити будь-яку країну, включаючи свою власну» [23, с. 145-146].

Завдяки природно-правовій концепції в національній правовій доктрині утвер-

дилася думка й про універсальність прав людини, у тому числі й на свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Так, за словами С. Максимова, права людини є універсальними за своєю природою. У трансцендентальному аспекті – це права, які кожна людина має саме як людина, незалежно від юридичного простору та історичного часу [24, с. 115].

На користь того, що права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання носять універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані, взаємообумовлені та є надбанням кожної людини свідчить думка А.А. Аносенкова, який підкреслює, що вони «належать індивідові внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, що універсальні за своїм характером і в деяких значеннях однаково притаманні всім людським істотам» [25, с. 146].

Отже, завдяки розкриттю юридичної природи та властивостей прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання з аксіологічної позиції, а саме, крізь призму природно-правового підходу, стало можливим їх оцінювання та розуміння як таких, що невід'ємні від людини; ґрунтуються на засадах свободи і рівності всіх людей; носять загальний та універсальний характер; не залежать від волі держави, а лише визнаються, гарантуються та забезпечуються державою. Усі ці властивості дозволяють класифікувати права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання як особисті (природні) права.

Такі права, за словами Є.О. Романюка, надаються природою, засновані на загальнолюдських цінностях обсягу загальносоціального та правового статусу людини, який є необхідним, невід'ємним та притаманним її існуванню [26, с. 130], а на думку Ф.В. Веніславського, свободу пересування та вільний вибір місця проживання необхідно визначати як природне право людини, як невід'ємну складову соціальної свободи [27, с. 211].

Водночас, на наш погляд, в сучасних правових реаліях панування позитивного

(писаного) права розвиток прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання виключно у рамках природно-правової концепції є неможливим.

Не випадково, більш ніж десятиліття тому вітчизняний теоретик права Ю.С. Шемшученко звернув увагу на це питання та вказав оптимальний, на нашу думку, вектор наукових пошуків у цьому напрямі, зазначивши, що для сучасного праворозуміння становить інтерес не природне право як таке, а лише його морально-гуманістичний аспект. Утілюючи етичні постулати й моральні імперативи у тканину позитивного права, можна домогтися його «оприроднення», більшої, так би мовити, «людяності» цього права. Але саме природне право, яким би гуманістичним воно не було, не може замінити позитивного права як загальнообов'язкового засобу регулювання суспільних відносин [28, с. 41].

У науковій літературі більшість дослідників дотримуються думки, що позитивізм став найвпливовішою доктриною другої половини XIX століття, яка заповонила різноманітні напрями людської думки, як західноєвропейської, так і російської, в тому числі й правової. М.Е. Казмер, В.С. Нерсесянц, Ю.В. Павленко підкреслюють, що на суспільствознавство XIX ст. (у тому числі, на науку про державу і право) суттєвий вплив мали ідеї О. Конта про необхідність для дослідника опиратися у наукових розробках на факти, виявляти закономірності історичного процесу, вивчати соціальні інститути та структури [29, с. 41-42].

Із точки зору юридичного позитивізму, який, до речі, досить довгий час був парадигмою вітчизняного правового світогляду, право розглядається як факт, що не потребує ціннісного пояснення, право є творінням держави і отожднюється із законом. Існує лише позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить моральну оцінку чинного позитивного права [30, с. 75].

Розглядаючи позитивістську концепцію праворозуміння, вітчизняні дослід-

ники О. Іваненко та К.С. Ємельяненко зосереджують увагу як на його позитивних, так і негативних рисах. До позитивних характеристик позитивізму, на їх думку, можна віднести те, що нормативне розуміння права, безумовно, сприяє забезпеченню безпеки суб'єктів права через створення певного нормативного каркасу, на якому вибудовується вся система юридичного права. Іншого шляху для регламентації та ефективного регулювання суспільних відносин не існує. Негативною рисою позитивізму є залежність права від державної волі, що може передбачати можливість використовувати право як інструмент політичного тиску, оскільки його закріплення у законодавстві безпосередньо залежить від тих, хто в певний історичний проміжок часу знаходиться при владі. Окрім того, відношення до права як до державно-владного інструменту, спрямованого на досягнення порядку у суспільстві, повністю виключає його власну, органічно властиву йому цінність [31, с. 2].

Поділяючи думку української дослідниці С.І. Алаїс про те, що чіткі поняття про належну поведінку та засоби захисту її носіїв, що втілюють норми позитивного права, є тією формальною основою, яка допомагає людині почувати себе впевнено і безпечно [32, с. 12], ми вважаємо, що нормативне закріплення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання у законодавстві України є незаперечним та дійсно потрібним. Оцінюючи національне законодавство та міжнародно-правові акти у сфері прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, навіть неможливо собі уявити сучасне правове життя без такої розгалуженої системи позитивного права, яка виробили своєрідний правовий фарватер розвитку прав людини у цілому та прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання зокрема.

Водночас ми солідарні й з іншою думкою С.І. Алаїс, яка зазначає, що неможливо погодитися з ієрархією цінностей позитивного права, за якої не людина визнається первинним носієм прав, а держава

«обдаровує» її природними правами, які може і відібрати. За її словами, призначення держави полягає не в створенні природних прав людини (інакше б вони від нього залежали і не були невід'ємними), а у їх констатації і захисті [33, с. 12].

Дійсно, надмірна абсолютизація державної волі та державного примусу як основної властивості права, а також повне ігнорування аксіологічної складової права, що характерні для позитивізму, з нашої точки зору, є небезпечним, оскільки містить у собі потенційну можливість потурання прав людини, приклади якого можна віднайти в історії розвитку прав людини на свободу пересування й вільний вибір місця проживання в Україні. Варто лише згадати періоди перебування українських земель у складі Московського царства, Російської імперії, радянську добу, коли природне право людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання залежало від політичної волі правлячої еліти чи взагалі йшло врозріз з цивілізаційним розвитком людства. Адже, результат, який досягається засобами позитивного права, не може замінити внутрішні властивості та сутність права, оскільки вони є визначальними у його зовнішньому змістовному наповненні.

Ключовою категорією соціологічної концепції праворозуміння є «живе право», як таке, що відображає складений порядок життя суспільства. Її прихильники надають пріоритет «живому праву», а не системі офіційних норм. Недаремно окремі українські дослідники соціологічну школу права вважають спорідненою природному праву в зв'язку з притаманним їй глибоким розумінням права, яке у своїй цілісності є поняттям соціологічним, а не юридичним [34, с. 251-252].

Таким чином, як відмічають окремі дослідники, соціологічна теорія права пропонує принципово відмінний від позитивістського підхід до дослідження та розкриття властивостей правової норми. Вважається, що основним завданням права є вирішення проблем «соціального синтезу (синергії) суспільства як комунікативного (соціального) простору». Даний синтез

досягається завдяки додержанню принципу соціальної обумовленості права, тобто право має бути зорієнтоване на узгодження численних соціальних потреб та інтересів. Якщо право є творінням людським, то усвідомлення його сутності та цінності неможливе без розуміння природи та потреб людини у всіх її проявах [35, с. 68].

Із наведеного, на наш погляд, очевидним стає висновок про те, що основною тезою соціологічного підходу до права є твердження про взаємообумовленість права й уявлень людини про нього, іншими словами, право повинно сприйматись як соціальна цінність. Однак, як слушно зазначає вітчизняний дослідник О.В. Іваненко, соціологічний тип праворозуміння, як і два попередні, не є унікальним, тому також має певні недоліки, до яких, зокрема, належать відсутність чіткого розмежування між правом та мораллю або іншими явищами соціальної дійсності [36, с. 14-15].

На нашу думку, очевидним здобутком соціологічної концепції праворозуміння є відкриття нових горизонтів можливостей науково-методологічних підходів до дослідження правової матерії, зокрема прав людини та свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Адже, необхідність визнання, проголошення та гарантування прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання обумовлені, перш за все, реаліями її соціального буття, оскільки включають у себе не лише реалізацію самого по собі означеного права, а пов'язані з забезпеченням інших прав людини на навчання, на працю, свободу віросповідання тощо.

Окрім того, саме у рамках соціологічної теорії права вперше була здійснена спроба застосування інтегральних (інтегративних) підходів до з'ясування сутнісних характеристик права. Так, австрійський правознавець Є. Ерліх, зазначав: «щоб розкрити суть права, правова наука повинна бути не тільки історичною, а й соціологічною» [37, с. 34], а за словами Н.В. Варламової «більшість сучасних інтегративних (некласичних) підходів до розуміння права виявляються нічим іншим як різновидом цілком традиційних

соціолого-позитивістських уявлень про право» [38].

Сучасні українські вчені-правники у своїй переважній більшості єдині у визнанні потреби використання комплексного науково-методологічного підходу при дослідженні правової матерії та необхідності розвитку так званої інтегральної концепції праворозуміння зокрема та інтегральної (інтегративної) юриспруденції загалом.

Так, обгрунтовуючи можливість поєднання основних типів праворозуміння та формування на їх основі єдиного інтегрального, М.І. Козюбра вважав, що у разі зосередження уваги цих концепцій на формах буття права, його розуміння як феномену, що існує в різних проявах, формах та іпостасях, безперечно, збагатиться. У цьому відношенні синтез здобутків зазначених концепцій не тільки можливий, а й необхідний [39, с. 3].

Аналогічної позиції дотримується й С.І. Алаїс, на думку якої, положення різних правових шкіл — свідчення того, якою складною є природа права; поділяючи зміст одних із них та відхиляючи інші, потрібно в кожній школі віднайти ті раціональні ідеї, які дають змогу підійти до розуміння права з позицій інтеграції. Адже тільки в межах інтеграції правових поглядів можливе окреслення шляхів пізнання права в повному обсязі; окремо взята правова концепція неспроможна дослідити сутність права цілісно, дати всебічну характеристику права [40, с. 3].

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Подковенко Т.О., Фігун Н.І. Проблеми праворозуміння в основних школах права / Т.О. Подковенко, Н.І. Фігун // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 2. – С. 261-264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2016/80.pdf
3. Кістяківський Б.О. Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія «Українські мислителі» / Б.О. Кістяківський. – К., 1996. – 371 с.
4. Луцький А.І. Аналіз науково-практичного потенціалу типів право розуміння / А.І. Луцький // Науково-інформаційний вісник. – 2012. – № 6. Серія Право. – С. 23-28.
5. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. — 2010. – № 4. – С.10-21.
6. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец / В.Нерсисянц / Ин-т гос-ва и права РАН. Академ. правовой ун-т. – М.: НОРМА, 2000. – 647 с.
7. Подковенко Т.О., Фігун Н.І. Проблеми праворозуміння в основних школах права / Т.О. Подковенко, Н.І. Фігун // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 2. – С. 261-264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2016/80.pdf

Висновки

У процесі проведеного дослідження, автори дійшли до думки, що якщо використати комплексний підхід до з'ясування та розуміння юридичної природи та властивостей прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, то слід розуміти їх природними, невід'ємними від людини, загальними, універсальними та рівними для кожного, такими, що проголошуються, гарантуються та забезпечуються державою та обумовлені соціальною реальністю.

Як результат проаналізованих авторами сутнісних характеристик прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, які відображають їхні властивості та юридичну природу, крізь призму інтегральної (комплексної) концепції праворозуміння, можна пропонувати наступне їх авторське визначення: «Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання – правові можливості, визнані природними та невід'ємними, які обумовлені соціальною реальністю та необхідні для задоволення кожного у здійсненні своїх біологічних і соціальних потреб у вільному пересуванні та вільному виборі місця проживання з метою гармонійної організації своєї життєдіяльності, що гарантуються і забезпечуються державою на засадах загальності та рівноправності».

8. Пархоменко Н.М. Визнання природи джерел права у зв'язку з його пізнанням / Н.М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 10-15.
9. Іваненко О.В. Теоретико-правовий аналіз доктринальних типів прав розуміння: сучасний погляд / О.В. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Серія Юридичні науки. – Випуск 3. Том 1. – С. 11-15.
10. Динько О.Ф. Зміст гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини і громадянина в Україні / О.Ф. Динько : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.Ф. Динько. – Київ, 2003. – 18 с.
11. Голубка І.І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти / [Електронний ресурс] / І.І. Голубка // Порівняльно-аналітичне право, 2015.-№ 5. – С. 58-61. Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2015/18.pdf
12. Анисимова М.Ф. Право на свободу передвижения и свободный выбор места жительства в Украине : история, современное состояние и перспективы развития / М.Ф. Анисимова. – Запорожье : Дикое Поле, 2005. – 207 с.
13. Аносенков А. А. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання в системі прав людини / А. А. Аносенков // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. л-ра, 2007, Вип. 35. – С. 143-148.
14. Лукашева О.А. Права человека : учеб, для вузов / [Отв. редак. Е.А. Лукашева]. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 573 с.
15. Голубка І.І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти / [Електронний ресурс] / І.І. Голубка // Порівняльно-аналітичне право, 2015. – № 5. – С. 58-61. Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2015/18.pdf
16. Конституційне право України. Академічний курс : Підруч. У 2 томах. Т. 2 [за ред. В.Ф. Погорілка]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 800 с.
17. Кант И. О поговорке «Можетбыть, это и верно в теории, но не годится для практики» / И. Кант. Основы метафизики нравственности. – М.: Мысль, 1999. – С. 534-535.
18. Пушкіна О. Особисті права людини в конституційному законодавстві України / О. Пушкіна // Юридична Україна. – 2013. – № 5. – С. 17-24.
19. Ковінько Д.В. Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини [Електронний ресурс] / Д.В. Ковінько // Адміністративне право і процес. – 2012. – № 2(2).
20. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. Философия духа. – 1977. – 471 с.
21. Васильченко О.П. До питання про співвідношення категорій рівності та рівноправності / О.П. Васильченко // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 3(4) Режим доступу: <http://lclaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-4-2013/item/123-do-pytannia-pro-spivvidnoshennia-katehori-i-rivnosti-ta-rivnopravnosti>
22. Погребняк С. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4. – С. 31-39.
23. Аносенков А. А. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання в системі прав людини / А. А. Аносенков // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. л-ра, 2007, Вип. 35. – С. 143-148.
24. Максимов С. Універсальність прав людини / С. Максимов // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 110-117.
25. Аносенков А. А. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання в системі прав людини / А. А. Аносенков // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. л-ра, 2007, Вип. 35. – С. 143-148.
26. Романюк Є.О. Природні права людини як відправна ланка визначення сутності правової ідеології / Є.О. Романюк // Правова держава. – 2015 – Випуск 26. – С. 126-133.
27. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / Ф. В. Веніславський. – Х.: Право, 2014. – 376 с.
28. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки : в 10 т.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2005. – Т. 10 : Юридична наука незалежної України. – С. 30-46.
29. Ніколаєнко Н.В. Державно-правові погляди М.М. Ковалевського (загальнотеоретичні аспекти) дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Наталія Вікторівна Ніколаєнко. – Київ, 2011. – 215 с.
30. Радзивилло Я. Методологические расхождения правопонимания между юридическим по-

зитивизмом и юснатурализмом / Я. Радзивидло / Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. – 2008. – №2. – С. 74-81.

31. Іваненко О.В. Теоретико-правовий аналіз доктринальних типів прав розуміння: сучасний погляд / О.В. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Серія Юридичні науки. – Випуск 3. Том 1. – С. 11-15 (с. 13 в тексті); Ємельянов К.С. Позитивістський та соціологічний підходи до розуміння ефективності правового регулювання / К.С. Ємельянов // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2(19). – С. 1-6.

32. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права / автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.І. Алаїс . – Київ, 2003. – 14 с.

33. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права / автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.І. Алаїс . – Київ, 2003. – 14 с.

34. Корчевна Л.О. Проблема різноджерельного права: Досвід порівняльного правознавства: монографія / Л.О.Корчевна. – К.: Інститут держави і права В.М. Корецького НАН України, 2004. – 360 с.

35. Ємельянов К.С. Позитивістський та соціологічний підходи до розуміння ефективності правового регулювання / К.С. Ємельянов // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2(19) – С. 1-6 (с.3 в тексті); Варданянц Г.К. Социологическая теория права / Г.К. Варданянц. – М. : Академический проект, 2007. – 439 с.

36. Іваненко О.В. Теоретико-правовий аналіз доктринальних типів прав розуміння: сучасний погляд / О.В. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Серія Юридичні науки. – Випуск 3. Том 1. – С. 11-15.

37. Несінова С.В. Інтегральна правова концепція в дослідженні правових інститутів / С.В. Несінова // Право і суспільство. – 2014. – № 6-1 частина 2. – С. 33-39.

38. Захарцев С.И. К вопросу об интегральной юриспруденции [Электронный ресурс] / С.И. Захарцев // Мониторинг правоприменения. – 2013. – С. 33-37. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/v/k-voprosu-ob-integralnoy-yurisprudentsii>

39. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права / автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.І. Алаїс . – Київ, 2003 . – 14 с.

40. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права / автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.І. Алаїс . – Київ, 2003 . – 14 с.